

FROM MEDICAL WASTE TO RIGHTS-HOLDERS

The emergence of value conflicts over aborted fetuses in Sweden

SOLVEIG JÜLICH AND HELENA TINNERHOLM LJUNGBERG

Keywords

Reproductive governance, reproductive bioeconomy, subject positions, aborted fetuses, medical waste, 20th century, Sweden

Summary

This article examines value conflicts over fetuses from legal abortions in a historical perspective. It aims to investigate various ways of handling, defining, and regulating aborted fetuses in Sweden during mainly the 20th century. Drawing on the concepts of “reproductive governance” and “reproductive bioeconomy” we highlight how subject positions for women as well as values and meanings attributed to aborted fetuses not only shifted over time but also within and between different areas of society. Particular attention is paid to the ways in which central actors have raised issues about values, interests, and rights in discussions and practices regarding abortion materials in medical research, abortion care, legislation, state regulations, and political debates. We trace the conceptualization of aborted fetuses as medical waste to the work of embryologists around 1900. Then we go on to discuss how this “waste regime” was challenged and gradually undermined as the fetus gained a greater visibility in the public domain and in some contexts was attributed with individual rights. By placing the handling of aborted fetuses in focus this study adds to previous research on abortion history. It demonstrates that the rights of women and fetuses emerged in tandem and were related to each other in Sweden over the 20th century.

Hur har de värden och betydelser som tillskrivs aborterade foster växlat över tid och inom olika områden i det svenska samhället? Med avstamp i begreppen ”reproduktiv styrning” och ”reproduktiv bioekonomi” undersöker artikeln hanteringen av aborterade foster i Sverige ur ett historiskt perspektiv. Den bidrar till att synliggöra intressekonflikter och maktordningar som kringgärdat abortpraktikerna och i förlängningen även kvinnors reproduktiva valmöjligheter.

FRÅN MEDICINSKT AVFALL TILL RÄTTIGHETSINNEHAVARE

Framväxten av värdekonflikter kring aborterade foster i Sverige

SOLVEIG JÜLICH OCH HELENA TINNERHOLM LJUNGBERG

Sommaren 2006 avslöjade medierna att sent aborterade foster under flera år rutinmässigt hade kremerats och begravts ”i hemlighet”. Socialstyrelsens rekommendationer vid aborter före tolfte graviditetsveckan var att ”fostren” skulle brännas som ”riskavfall”, på samma sätt som bortopererade armar och ben. Vid de sena aborterna däremot märktes fostren med speciella löpnummer och lades i kistor innan de skickades till krematoriet och minneslunden. Från RFSU riktades kritik mot denna hantering, i första hand för att det inte krävdes att sjukvårdspersonalen informerade patienterna om vad som skedde med fostren efter aborten. Kvinnorna fick aldrig möjlighet att ge sitt samtycke till begravningarna (SVT Nyheter 2006).

Vår artikel belyser hur dessa slags värdekonflikter kring foster från legala aborter har vuxit fram i ett längre historiskt perspektiv. Syftet är att undersöka skiftande sätt att ta hand om, definiera och reglera aborterade foster i Sverige under främst 1900-talet. Med utgångspunkt i begreppen ”reproduktiv styrning” och ”reproduktiv bioekonomi” belyser vi hur subjektpositioner för kvinnor samt de värden och betydelser som tillskrivits aborterade foster inte

bara växlat över tid utan också mellan och inom olika områden av samhället. Särskild uppmärksamhet ägnas åt på vilka sätt centrala aktörer har aktualiserat frågor om värden, intressen och rättigheter i diskussioner och praktiker kring abortmaterial inom medicinsk forskning, abortvård, lagstiftning, statliga regelverk och politiska debatter. Vi använder ”avfallsregim” för att beskriva uppfattningen om abortmaterial som medicinskt avfall och skildrar hur denna regim etablerades, men efter hand luckrades upp i takt med att fostret fick en större synlighet i offentligheten och i vissa sammanhang började tillskrivas rättigheter. Genom att placera hanteringen av aborterade foster i fokus vill vi komplettera tidigare historieskrivning om aborter i Sverige. Vår analys bidrar till att synliggöra intressekonflikter och maktordningar som kringgärdat abortpraktikerna och i förlängningen även kvinnors reproduktiva valmöjligheter.

Internationellt finns en mycket omfattande, feministiskt orienterad litteratur som har visat hur en ”fosterpolitik” inriktad på att tilldela fostret subjektstatus och rättigheter växte fram efter införandet av fri abort i USA 1973 och i andra delar av världen (för en aktuell forskningsöversikt, se Schoen 2015). Feministiska forskare har även analyserat och teoretiserat fostrets moraliska ontologi i relation till den amerikanska kontexten (Morgan och Michaels 1999). Tidigare forskning om svensk aborthistoria har i första hand undersökt abortpolitiken från det tidiga 1900-talets debatter och avkriminaliseringen genom 1938 års lag fram till införandet av fri abort

1975. Som Lena Lennerhed (2017) har visat är dock föreställningen om en successiv liberalisering i samhällets syn på abort starkt förenklad. I praktiken kunde abortlagen se väldigt olika ut och det var bara vissa skäl för abort som accepterades. Men oavsett om tonvikten har legat på en framgångsberättelse eller inte så har de flesta historiker koncentrerat sig på att lyfta fram förändringar kopplade till kvinnosyn och kvinnors rättigheter. Med några undantag har däremot inte frågor om vilka begrepp om fostret som artikuleras i abortlagen och abortdebatter studerats i historisk kontext (Perselli 1998; Lennerhed 2017: kapitel 5; Jülich 2018a). Genom att anknyta till internationell forskning kring sociala och historiska aspekter på hanteringen av biologiskt material vill vi visa hur kvinnors och fosters rättigheter har vuxit fram och länkats till varandra i det svenska abortsammanhanget (Waldby och Mitchell 2006).

Vårt första teoretiska begrepp är ”reproduktiv styrning”; ett Foucault-inspirerat perspektiv som är ämnat att ”rikta vår uppmärksamhet mot de diskurs- och subjektstatusskapande krafter som utövas av stater och andra starka aktörer” (Morgan 2017: 272, vår översättning). Genom en historisk kontextualisering av aborterade foster i Sverige under 1900-talet visar vi för det första hur ”ansträngningar att reglera kroppar har djupa rötter” (Morgan 2017: 278, vår översättning). Detta är giltigt både för kvinnors och för fosters kroppar. För det andra uppkommer ett nytt socialt subjekt: den samtyckande kvinnan. Från att den abortsökande kvinnan inte har något

att säga till om kring hanteringen av det aborterade fostret blir hon den som tillskrivs bestämmanderätt. Parallellt med att hennes inflytande ökat har det aborterade fostret successivt attribuerats ett ökande skyddsvärde, även om det inte personifierats i samma utsträckning som i den amerikanska kontexten. Vi belyser denna, i viss mån paradoxala, utveckling genom att analysera hur medicinska forskare, statliga myndigheter och andra aktörer har positionerat abortsökande kvinnor i relation till det aborterade fostret.

Vårt andra centrala begrepp är ”reproduktiv bioekonomi” som vi använder för att fånga in hur värde skapas och förmeras genom kvinnors reproduktiva produkter. Under det senaste seklet har den reproduktiva kroppen alltmer kommit att betraktas som en resurs inom en framväxande och global vävnadsekonomi (Kroløkke 2018; Waldby 2019). Kvinnors urin, ägg och placentor har stegvis industrialiserats, kommodifierats och tillskrivits ny mening. Embryon och foster från avbrutna graviditeter har länge varit en del av denna ekonomi. Exempelvis har Lynn Morgan belyst hur uppbyggnaden av embryologiska samlingar i USA under 1900-talets första hälft var nära förbunden med en konvertering av restprodukter från missfall och aborter till olika slags värden och tillgångar (Morgan 2009). På motsvarande sätt uppmärksammar vi hur definitioner och värderingar av vad ett aborterat foster *är* och hur det *bör hanteras* har växlat över tid i Sverige: från att beskrivas som ”avfall” och vetenskaplig resurs till ”skyddsvärd” och ”rättighetsinnehavare”.

Metodologiskt har arbetet inneburit att kronologiskt avgränsa och kontextualisera abortpraktiker, formella och informella regelverk samt de värdekonflikter som kommer till uttryck i ett mycket omfattande och heterogent material. Vi använder ”avfallsregim” för att ringa in en uppsättning mer eller mindre sammanhållna föreställningar och praktiker som strukturerar och reglerar vad som anses legitimt att göra med aborterade foster. I likhet med Ylva Sjöstrand (2014: 224) menar vi att regimbegreppet ”i sig implicerar stabilitet och tröghet” vilket ”bidrar till att det är ett fruktbart redskap för att analysera förändring, det tydliggör förändring som pågår under en längre tid”. Vi gör gällande att den avfallsregim som vi analyserar har distinkta särdrag, som kan kopplas till omvandlingar i det svenska samhället under 1900-talet. Men som vi också kommer att diskutera är utvecklingen inte linjär och det finns ett påtagligt glapp mellan förändringar i synsätt och praktiska tillämpningar.

Vårt empiriska material består av tre huvudkategorier. För det första relevanta lagar och politiska förarbeten i form av statliga offentliga utredningar, propositioner, motioner, utskottsbetänkanden och riksdagsprotokoll. För det andra arkivmaterial kring medicinsk forskning och forskningsetik. För det tredje kompletterande mediematerial för att visa på en bredare offentlig diskussion kring fostrets status och rättigheter. Detta material har visserligen sina begränsningar. Exempelvis hörs inte kvinnors egna röster i materialet och den praktisknära verksamheten

på sjukhus är svår att synliggöra. Båda dessa begränsningar hänger samman med patientsekretess och med vilka arkiv som sparats och bevarats. Sammantaget erbjuder dock materialet ett tillräckligt underlag för att belysa såväl förändring som kontinuitet över tid.

I det följande behandlas tre tidsperioder eller faser som vi har urskilt i avfallsregimen. Under den första fasen (omkring 1900–1959) etablerades en föreställning om abortmaterial som medicinskt avfall. Under den andra fasen (1960–1974) utmanades denna uppfattning, för att under den tredje fasen (1975–1998) genomgå en uppluckring. Efter presentationen av dessa faser redogör vi översiktligt för några framträdande drag i den fortsatta utvecklingen fram till idag. Avslutningsvis sammanfattar och diskuterar vi våra slutsatser.

Foster som medicinskt avfall: regimen etableras (1900–1959)

Avfallsregimen etablerades omkring 1900 av medicinska forskare på jakt efter material från avbrutna graviditeter för sina studier av mänsklig utveckling. Genom deras arbete kom ”embryo” och ”foster”, som ofta användes som utbytbara termer, efter hand att reserveras för fosterutvecklingens tidiga respektive senare stadier. I båda fallen, menade embryologerna, var material som tillgängliggjorts genom aborter att betrakta som avfall – endast av värde för forskning och undervisning. Denna uppfattning kom inte att på allvar utmanas förrän vid 1960-talets början då en offentlig debatt kring gränserna för fostrets liv och död tog fart.

Under 1800-talet började embryologer att använda material från människor och djur för att jämföra fosterutvecklingen hos olika arter (Morgan 2009; Hopwood 2014). Förbättrade mikroskop och nya undersökningstekniker gjorde det möjligt att få syn på, preparera och klassificera mycket små embryon och fosterkroppar. Med utgångspunkt i embryologiska samlingar framställdes teckningar, vaxmodeller och fotografier som arrangerades i en sekventiell serie av stadier från befruktning till födsel. Genom universitetskurser, pedagogiska handböcker och populärvetenskapliga utställningar kommunicerades dessa representationer som handfasta bevis för embryologins uppfattning om livets uppkomst till en bred publik.

I Sverige spelade Lunds universitet en central roll i embryologins etablering. Anatomen Ivar Broman samlade under 1900-talets första hälft in stora mängder fostermaterial som först förvarades på anatomiska institutionen och från 1934 på det nybyggda Tornbladsinstitutet (Jülich, under utgivning). Till en början intresserade han sig främst för mänskliga embryon och foster – särskilt den tidiga fosterutvecklingen fascinerade. Liksom tyska anatomer och histologer såg Broman snart också ett behov av att jämföra den normala människoutvecklingen med dels den abnormala, dels med utvecklingen hos andra djurarter. Denna inriktning på komparativ embryologi och behovet av svåråtkomligt material krävde ett flertal samarbetspartners.

Som anatom hade Broman erfarenhet av bristen på döda kroppar att använda i

forskningen och läkarutbildningen (Berg 2003). Svårigheten att få tag på dissektionsmaterial är i själva verket en följetong i anatomins historia. Sett ur anatomernas synvinkel kunde lagar och förordningar antingen begränsa eller öka inflödet av döda personers kroppar. Som sakkunnig och sekreterare för 1922 års statliga utredning om anskaffandet av lik verkade Broman aktivt för en förordning som skulle underlätta tillgången både till avlidna vuxna individer och dödfödda barn. Genom utvidgad lagstiftning bestämdes senare att i stort sett alla lik som måste begravas på allmän bekostnad skulle överlämnas till de anatomiska institutionerna. Trots växande kritik gällde lagen fram till 1973.

Embryologiskt material omfattades bara indirekt av denna lag – ibland kom fosterkropparna från döda, obducerade gravida kvinnor (Jülich, under utgivning). Kring de embryon och foster som – genom missfall, utomkvedshavandeskap och aborter – blev tillgängliga för medicinsk forskning och undervisning fanns ingen tydlig lagstiftning. Fram till andra världskriget gällde att ett foster/barn skulle vara levande fött för att anmälas som barn till folkbokföringen. Detta innebar i praktiken att spontant eller kirurgiskt aborterade embryon och foster inte behövde anmälas till folkbokföringen. Abortmaterial var under Bromans hela verksamhetsperiod därmed ett slags restkategori som inte föll under något existerande regelverk och ingen diskussion fördes om tillstånd från de kvinnliga patienterna.

Det största problemet för uppbyggnaden

av Bromans samling var inte lagligt utan praktiskt och logistiskt. Material från kvinnors avbrutna graviditeter var svårt att få tag i, särskilt de millimetersmå embryon som låg dolda i blodklumpar och vävnader. Genom upprop i medicinska publikationer försökte embryologiskt intresserade anatomer förmå läkare och barnmorskor att inte slänga bort missfall och aborter utan istället konservera och skicka materialet till de anatomiska institutionerna. I gengäld utlovades ersättning för konserverings- och fraktkostnaderna.

Genom Lunds universitets årsberättelser, bevarade brev och övrig dokumentation framgår att Broman var framgångsrik i sina uppmaningar om att inte kassera embryologiskt material. Under åren lyckades han bygga upp ett omfattande nätverk bestående av såväl anatomer och läkare som barnmorskor. Materialets omfattning går inte helt att bestämma: omkring hundra mänskliga foster obducerades i anatomisalen mellan 1905 och 1931 men därutöver inkom regelbundet ”gåvor” i form av embryologiska och teratologiska preparat. Från 1934 har Tornblad institutet en egen avdelning i årsberättelserna och det märks en kraftig ökning av bidrag, särskilt från slutet av 1930-talet vilket kan ha berott på den nya abortlagen som skapade en större tillgång av material via sjukhusens kvinnokliniker.

Genom patientjournaler har det varit möjligt att få fram viss information om ett trettiotal kvinnor som bidrog med sina avbrutna graviditeter till den embryologiska forskningen i Lund. Vid sidan av kön framträder betydelsen av klass tydligast.

Industrialiseringen och urbaniseringen hade skapat nya villkor för hur man försörjde sig och bildade familj. Den gamla genusarbetsdelningen där kvinnorna utförde arbete i hushållen höll på att förändras (Wikander 2019). Flera av kvinnorna som sökte sig till kvinnoklinikerna var ogifta och därmed beroende av lönearbete (Jülich, under utgivning). En del hade troligen flyttat in från landsbygden till de växande städerna och tagit anställning inom nya industrier eller som tjänstefolk hos borgarklassen. Under ”yrke” i patientjournalerna anges ”hembiträde”, ”hushållerska” och ”diskerska”. Några hade försörjning i affärlivet och kunde arbeta jämsides med män men antagligen med lägre löner – en kvinna är ”kontorist”, en annan ”telefonist”, en tredje ”affärsbiträde”. Många är folkbokförda på landsbygden. För de som är gifta anges sällan ett yrke men däremot mannens: ”lantbrukare”, ”ryktare”, ”byggnadssnickare” och ”fiskare”. I enstaka fall förekommer uppgiften att maken har anställning hos staten: här finns en ”tjänsteman” och en ”järnvägstjänsteman”.

Ytterligare ett mönster som framträder vid genomgången av de 30 journalerna är att merparten utgörs av abortfall. Fem av kvinnorna har beviljats abort på medicinsk grund, fyra på socialmedicinsk grund där ”svaghet” och ”utsläpadhet” anförs som den främsta orsaken. I tolv fall utfördes aborten med påföljande sterilisering – rutinen vid sådana operationer var att fostret togs ut helt genom buken, vilket även underlättade embryologernas forskning. Till dessa ärenden hör ofta en utredning

samt ett beslut i form av ett telegram från Medicinalstyrelsen. Journalerna ger dock ingen entydig bild av hur läkarna resonerade kring dessa abort- och steriliseringsoperationer: i flera fall framstår det som att patienten – kanske gravid för tionde gången – själv önskar steriliseringen.

I sina publikationer berörde Broman aldrig de kvinnliga patienterna eller reflekterade över etiska frågor kring samtycke. Inte heller läkarna som försåg honom med materialet och uppgifter om kvinnorna gav uttryck för några etiska dilemman om personlig integritet eller andra frågor som vi idag uppfattar som viktiga. Det är inte troligt att kvinnorna tillfrågades – journalerna ger i alla fall ingen indikation på detta. Samtycke hade ännu inte etablerats som etisk princip. Men tystnaden behöver inte förstås som att etiska överväganden helt saknades. Broman var angelägen om att efterfölja samtidens etiska krav på tystnadsplikt. Att röja så lite som möjligt om kvinnornas identitet var för honom antagligen en hederssak, men också en fråga om att ta hänsyn till professionell kollegialitet och läkarkårens anseende.

Efter andra världskriget var storhetstiden för Bromans komparativa embryologi definitivt över. Det nyinrättade Medicinska forskningsrådet verkade aktivt för att forskare skulle ta tillvara aborterade foster för andra vetenskapliga ändamål (Jülich 2018b). De legala aborterna erbjöd en unik möjlighet att genomföra studier på mänskliga foster som var otillåten eller starkt reglerad i andra länder. Verksamheten var inte hemlig men forskarna undvek publicitet. Det svenska poliovaccinet, utvecklat

vid Statens bakteriologiska laboratorium, omtalades som ”abortmedaljens framsida”. Hela foster utnyttjades också för en rad olika forskningssyften inom områden som spände från endokrinologi till gynekologi och pediatrik. Forskarna var ofta starkt kritiska mot abort men menade att det var bättre att använda abortmaterialet än att kasta bort det. Även om aborter var klandervärda kunde forskning på foster leda till att människor på sikt fick ett bättre liv – det var en motivering som återkom.

Den första tidsperioden präglades av en regim inom vilken aborterade foster sågs som medicinskt avfall, förutom i embryologernas händer, där det transformerades till en värdefull forskningsresurs. Den reproduktiva styrningen präglades av forskarnas syn på fostret som kunskapsobjekt och deras verksamhet möjliggjordes av att fostret var relativt osynligt i andra samhällssfärer. Kvinnorna som bidrog med material från sina avbrutna graviditeter ansågs inte ha något intresse av vad som kom att hända med abortmaterialet. Inte desto mindre kom den embryologiska kunskapen som grundade sig i studier av fosterutvecklingen att påverka kvinnors liv – den var avgörande för tillkomsten av p-piller och graviditetstest men mobiliserades också som argument i diskussioner om kvinnors yrkesval och rätt till abort.

Det offentliga fostret: regimen utmanas (1960–1974)

Under den andra fasen, från 1960 och fram till 1974 då lagen om fri abort beslutades av riksdagen, fanns föreställningen om

embryon/foster som avfall kvar och var en förutsättning för fosterforskningen – men den mötte också växande motstånd. Samtidigt fick fostret en ny synlighet utanför de medicinska sammanhangen, inte minst genom Lennart Nilssons berömda fotografier i vilka fostret framställdes som en autonom individ, separerad från den gravida kroppen. Detta genomslag för ”det offentliga fostret” bidrog till att frågor om värdekonflikter mellan kvinnan och fostret kom att aktualiseras (Duden 1993).

Få känner idag till att Nilssons tidiga fotografier av ”livets början” tillkom i nära samarbete med läkare och forskare som utförde experiment på foster hämtade från legala aborter (Jülich 2019). Från 1950-talets slut hade Nilsson tillgång till ett rum på Sabbatsbergs kvinnoklinik i Stockholm där han förvarade fotografisk och teknisk utrustning. Genom att sänka ned aborterade foster i kärl med koksaltlösning prövade han olika tekniska arrangemang för att få objekten att se så ”naturliga” ut som möjligt. Dessa försök låg till grund för framställningen av fotografier till ”Drama of life before birth” i den amerikanska bildtidningen *Life* och rådgivningsboken *Ett barn blir till*, som båda publicerades 1965.

En av de forskare som Nilsson samarbetade med var Egon Diczfalusy (Jülich 2018b). Efter att ha disputerat på en avhandling om placentans hormonproduktion, blev han 1954 föreståndare för Karolinska sjukhusets hormonlaboratorium och erhöll senare en professur av Medicinska forskningsrådet. Med begreppet ”den fetoplacentära enheten”

lanserade Diczfalusy tanken att fostret, moderkakan och kvinnan samverkar i produktionen av nödvändiga hormoner under graviditeten. För att utforska denna hormonella cirkulation använde han sig av så kallad perfusionsteknik. I samband med legala aborter togs hela foster ut genom ett operativt ingrepp som innebar att patientens buk eller livmoder öppnades. Fostret placerades i en vätskefylld behållare och moderkakan, fortfarande fäst vid fostret via navelsträngen, i ett separat kärl. Genom att injicera radioaktiva spårämnen i syresatt blod som tillfördes fostret kunde Diczfalusy studera omsättningen av hormoner i placentan och fostret.

År 1960 rapporterade tidningarna om att Diczfalusy erhållit ett större forskningsanslag från amerikanska finansärer – i anslutning beskrevs även fosterexperimenten. Det var startpunkten för en debatt som kom att föras såväl i offentliga som politiska sammanhang under hela tidsperioden. Den springande punkten var om det aborterade fostret skulle betraktas som levande eller inte och vad detta innebar i termer av rättigheter och skydd. Även ny lagstiftning bidrog till att sätta ljus på fosterforskningen. Det gällde för det första folkbokföringslagen, som nu stadgade att varje foster, oberoende av storlek och utvecklingsgrad, som vid födelsen andats, visat hjärtslag eller pulsationer i navelsträngen skulle registreras som levande fött. För det andra hade en transplantationslag införts 1958 som medgav att vävnader och annat biologiskt material från avlidna personer fick användas för transplantationer. Dessa lagar kom

att få stor aktualitet, trots att lagtexten inte berörde aborterade foster.

Teknische licentiaten och tevemannen Eskil Block var den som mest ihärdigt försökte väcka opinion mot fosterexperimenten. Sanningen var, hävdade han, att den medicinska forskningen använde sig av ”levande” abortfoster – dessa foster ägde självständigt liv och borde tillerkännas människovärde och rättigheter. Block kan framstå som en isolerad individ – aktiv kristen och abortmotståndare – men i egenskap av akademiker och journalist hade han ovanligt goda förutsättningar för att sprida information och starta debatt. Den ökade mediala uppmärksamheten i form av debattartiklar, film, radio- och teveprogram – följda av protester och demonstrationer – gjorde det i längden ohållbart att inte bemöta hans påståenden om forskning på ”levande” foster. Även Nilssons verksamhet kritiserades. Samtidigt blev det i debatten tydligt att också bland läkare var olika tolkningar av de frågor som fosterforskningen aktualiserade möjliga.

I början av 1970-talet lämnades två motioner in av ledamöter i riksdagen som rörde forskning på foster (jämför Jülich 2018b). Riksdagens utbildningsutskott behandlade motionerna och genomförde en omfattande utredning av frågan om levande abortfoster användes i forskning och krävde svar från centrala medicinska aktörer. Universitetskanslerämbetet (UKÄ) hade med hjälp av fakultetsberedningen för medicin undersökt frågan och de senare menade att ”en för sakfrågan allvarlig förväxling mellan

begreppen levande och vital synes ha skett i den offentliga debatten” (UbU 1974:35, bilaga 1: 10). Karolinska institutets medicinska fakultet var av samma åsikt, och betonade att foster som använts i forskning inte kunde anses vara levande. Fostren uppvisade inga livstecken och var följaktligen att betrakta som döda, men däremot kunde vissa av deras organ och vävnader förmås att fungera ”i lämplig miljö under en begränsad tid” (Karolinska institutets medicinska fakultet, 27 augusti 1974: 1). Av denna anledning borde forskningen på både hela och delar av foster ”rubriceras som nyttjande av döda foster respektive dött abortmaterial” (Karolinska institutets medicinska fakultet, 27 augusti 1974: 1). Socialstyrelsen uttalade i medierna att det inte borde anses problematiskt att utföra forskning på döda foster och att kvinnor som ”bett om att fostrets livskraft skall utsläckas” inte borde ha några invändningar mot att detta sedan nyttjades i medicinsk forskning. Dock skulle kvinnornas åsikter respekteras om de explicit uttryckte sådana (von Hofsten 1974). Även framstående läkare hade gjort bedömningen att undersökningar på foster uttagna vid abortingrepp var att jämföra med studier på ”borttagna tumörer”. För att få använda sådana vävnader krävdes inget samtycke från patienten och på liknande sätt borde inte samtycke behöva inhämtas för att utnyttja abortmaterial i forskningssyfte (Ingelman-Sundberg 1969). Ytterligare ett begrepp som förekom i skrivelserna hade aktualiserats först på senare år: perfusionsförsöken sades ha utförts på ”hjärndöda foster”. Detta omtvistade dödsbegrepp skulle börja tillämpas först 1988 och var alltså inte vedertaget vid tidpunkten.

Socialstyrelsen framhöll i sitt svar på en av motionerna att den nyligen framröstade abortlagen förändrade villkoren och möjligheterna för forskning på foster. Den nya lagen stadgade att abort efter utgången av artonde graviditetsveckan endast fick utföras om Socialstyrelsen lämnade tillstånd och bara vid synnerliga skäl. Tillstånd fick inte lämnas om det fanns anledning tro att fostret var livsdugligt. Socialstyrelsen menade att ny lagstiftning inte var nödvändig eftersom ”forskning på levande foster av det slag som i motionen avses icke förekommer samt att fr.o.m. den 1 januari 1975 förutsättningarna för forskning med livsdugliga foster bortfaller” (UbU 1974:35, bilaga 1: 9).

Genomgående i dessa debatter och utredningar hävdade medicinska företrädare att lagstiftning på området skulle hindra den fria forskningen (Tinnerholm Ljungberg 2019). Istället föreslogs – för att hantera allmänhetens oro – att stärka lekmanrepresentationen i de relativt nyetablerade forskningsetiska kommittéerna (UbU 1974:35). Under 1960-talet hade forskningsetiska kommittéer bildats vid de svenska universitetssjukhusen för att granska forskning på människor. Den första formaliserade kommittén kom till 1966 vid Karolinska institutet och

bestod enbart av medicinska experter som företrädde olika inriktningar, däribland pediatrik och gynekologi (Tinnerholm Ljungberg 2019). I mitten av 1970-talet kom riksdagen, genom utbildningsutskottet, att bemöta de ökade kraven på reglering av fosterforskningen med hänvisning till de åtgärder som vidtagits eller planerats av de forskningsetiska kommittéerna och andra medicinsk-etiska organ. Debatten om fosterforskningen förde ändå med sig en viss åtstramning. I december 1974 höll Medicinska forskningsrådet en konferens där de diskuterade utbildningsutskottets uppmaning att all forskning på aborterade foster skulle etikprövas och sällade sig till denna inställning.

Under den andra tidsperioden utmanades avfallsregimen i takt med att fostret fick en större synlighet genom Lennart Nilssons spektakulära bilder och att medicerna rapporterade om medicinska experiment på aborterade foster. Fler aktörer, som parlamentariska politiker, gav sig in i debatten om den reproduktiva styrningen. I dessa debatter framställdes foster som sårbara och som i behov av forskningsetiskt skydd; skyddet skulle dock inte komma från lagstiftning utan genom de forskningsetiska kommittéerna. Frågor kring kvinnors samtycke var däremot mindre framträdande. De abortsökande kvinnornas subjektposition sattes i relation till andra patienter och ingen av kategorierna ansågs ha något legitimt intresse av att bestämma vad som hände med abortrespektive operationsmaterial. Samtidigt kunde praktiker som behandlade foster som medicinskt avfall i de fall de inte var

av nytta för medicinska forskare fortgå och avfallsregimens praxis på området fortlevde.

Fostret som rättighetsinnehavare: regimen uppluckras (1975–1998)

Under den tredje fasen, som påbörjades 1975 i kölvattnet av den nya abortlagen, uppluckrades avfallsregimen. Samtidigt blev fostret – genom etableringen av ultraljud och annan fosterdiagnostik – också synligare och mer offentligt. Vid tidigt 1980-tal skedde runt 30 000 aborter per år och så gott som alla under graviditetens första tolv veckor (SOU 1983:31: 15–16). Två parallella utvecklingslinjer på området är särskilt framträdande: Dels handlar det om de riktlinjer som tog sikte på om och under vilka förutsättningar fostermaterial fick användas i transplantationspraktiker. Dels gäller det förändringen från att fostren hanterades som ”riskavfall” vid sjukhus till att de kunde kremeras och spridas anonymt på kyrkogårdar.

De kritiker som under 1970-talets första hälft hade höjt sina röster mot den svenska fosterforskningen riktade under den andra hälften sina blickar mot transplantationsverksamheten. Krav väcktes på att kvinnor som genomgick abort skulle lämna sitt skriftliga samtycke till att materialet användes (Motion 1975:1898). Detta krav bemöttes av socialutskottet, som menade att kvinnans perspektiv borde vara styrande och att ”[f]ör den kvinna som sökt och erhållit abort torde det i allmänhet inte framstå som stötande om det foster som hon velat befrias ifrån utnyttjas för forskningsändamål sedan dess livskraft i

enlighet med hennes vilja utsläcks” (SoU 1975:8: 9). Dock skulle en abortsökande kvinnas explicita invändningar, i de fall sådana framkom, respekteras (SoU 1975:8). Socialutskottet såg heller ingen anledning att lagstifta kring användandet av aborterade foster i transplantationssammanhang, utan nöjde sig med att hänvisa till utbildningsutskottets och Medicinska forskningsrådets uttalanden om fosterforskning från 1974.

Vilken status det aborterade fostret hade för socialutskottet är i viss mån oklart. Begrepp som ”livsdugligt”, ”levande” och ”nyfödd” användes på motsägelsefulla sätt, till exempel i formuleringar som att Transplantationslagen borde omfatta ”biologiskt material från nyfödda som efter abortingreppet andats eller visat andra livstecken men sedan avlidit eller från foster som aborterats efter 28:e havandeskapsveckan” (SoU 1975:8: 10). Utskottet lyfte fram att den gällande definitionen av ett barn enligt folkbokföringsförordningen var ”nyfödd som efter födelsen andats eller visat andra livstecken samt dödfödd som avlidit efter utgången av 28:e havandeskapsveckan” (SoU 1975:8: 8). Dessa oklarheter kring gränsdragningarna mellan ett barn och ett foster uppmärksammades av spridda röster som krävde vidare utredning (Motion 1975:1261, se även Reservation 1 till SoU 1975:8: 17). Formuleringen ”levande men ej livsduglig” jämfördes med ”döende” och borde innebära att den som är döende också ännu är levande (reservation 2, SoU 1975:8: 18). Frågan skulle dock uppkomma igen under mitten av 1980-talet, aktualise-

rad av nya svenska forskningsprojekt som inkluderade foster.

Under tidigt 1980-tal var frågan om hur abortmaterial skulle omhändertas under diskussion även bland aktörer utanför den direkta sjukvården. Gustav Giertz, ordförande för Svenska Läkaresällskapets etiska delegation blev mottagare av ett brev från Bengt Wadensjö vid Ersta Diakonisällskap, som utifrån diskussioner under ett biskopsmöte ville väcka frågan om ”etiska aspekter på humanbiologiskt avfall” i relation till ”abortproblematiken”. Wadensjö avslutade brevet med sina ”misstankar om att dödfödda barn många gånger behandlas som humanbiologiskt avfall” (Wadensjö 1980).

Praxis under perioden var att hantera åtminstone legalt aborterade foster som humanbiologiskt avfall. Hanteringen av dödfödda tidigare än vecka 28 kom att ändras parlamentariskt (genom förändringar i begravningskungörelsen SFS 1982:519). Denna ändring gjorde det möjligt, men frivilligt, att kremera eller jordfästa även dödfödda yngre än 28 veckor (KU 1986/87:20: 2). En central tankegång i dessa diskussioner handlade om att kvinnors situationer kunde se olika ut i olika fall och att hänsyn borde tas till detta. Diskussioner om hur abortmaterial skulle hanteras fortsatte under 1980-talet. Vissa krav framställdes på att foster *alltid* borde kremas och således inte hanteras som annat humanbiologiskt avfall, vilket var det alternativ som praktiserades (Motion 1985/86:K614). Lokal praxis hade redan utvecklats på ett par sjukhus som infört egna rutiner för kremering av foster

(antingen längre än 10 centimeter eller ”födda senare än tolfte havandeskapsveckan” (KU 1986/87:20: 2). Både socialutskottet (SoU 1986/87:47) och konstitutionsutskottet besvarade kraven genom att efterfråga en större genomlysning av frågan och konstaterade att ”nuvarande ordning” var ”otillfredsställande” (KU 1986/87:20: 3).

1980-talet var ett decennium då statliga offentliga utredningar om foster och embryon duggade tätt. Frågor om genetik, insemination, IVF-behandlingar, fosterdiagnostik och sena aborter utreddes nogsamt, men ledde inte till några lagändringar kring användandet av vävnader från aborterade foster. Genetikkommittén, som tillsattes 1981 diskuterade dock frågan. Kommittén bestod av både valda representanter och experter och gavs i uppdrag att föreslå hur hybrid-DNA-teknik skulle regleras. I uppdraget ingick inte att närmare uttala sig om fosterforskningen, men de flytande gränserna mellan embryon och foster påkallade att frågan ändå togs upp (SOU 1984:88). En potentiell etisk värdekonflikt, menade kommittén, handlade om hur det kunde vara etiskt försvarbart att å ena sidan tillåta aborter upp till vecka 18, men å andra sidan inte tillåta experiment med foster i samma utsträckning:

I vårt land utförs ca 30 000 aborter per år. Ett förekommande argument, uttryckt i den retoriska frågans form är: Vad spelar det då för roll om några foster används i den medicinska forskningen? Utifrån det förda resonemanget är detta sätt att argumentera inte etiskt hållbart. Även det aborterade, levande fostret har människovärde, även om detta underordnats värdet av moderns självbestämmanderätt. (SOU 1984:88: 144)

Utredningen löste problemet genom att beskriva aborten som en ”nödåtgärd”, men att den inte borde frånta fostret ett fortsatt människovärde, istället menade utredningen att ”försök på levande abortfoster är i tillämpliga delar att jämföras med forskning och försök på barn” (SOU 1984:88: 144). Skillnaden mellan levande (men ej livsdugliga) foster och döda foster lyftes också fram, och i det senare fallet ansåg utredningen att försök borde tillåtas, men att kvinnans samtycke var en grundförutsättning. Att utredningen kände till förekommande argument mot samtyckeskravet framkommer i skrivningar som till exempel ”att många kvinnor som undergår abort skulle föredra att inte bli tillfrågade” men att så också kunde vara fallet i andra sammanhang (SOU 1984:88: 143).

Samtycke till fosterforskning diskuterades även av Svenska läkaresällskapets etiska delegation under 1980-talet. Delegationen publicerade först ett förslag till provisoriska riktlinjer för användandet av fostervävnad vid transplantationsforskning i *Läkartidningen* 1986 och efter lite omarbetsning tillkännagavs nya

riktlinjer två år senare. Skillnaden mellan de två versionerna handlade framför allt om kvinnans samtycke, som 1986 formulerades passivt (det vill säga att hon kunde motsätta sig ett sådant förfarande) men förändrades till ett krav på aktivt samtycke i versionen från 1988 (Tinnerholm Ljungberg, manus).

Uppfattningen om att en intressekonflikt förelåg mellan den gravida kvinnan och fostret stod i centrum för en översyn av reglerna för fosterdiagnostik av Utredningen om det ofödda barnet. Utredningens slutbetänkande hade den talande titeln *Den gravida kvinnan och fostret – två individer* (SOU 1989:51). Här sammanfattades remissvar som inkommit på en tidigare utredning utförd av Socialstyrelsen. Dessa remissvar delades in i två läger där det ena betonade ”kvinnans rätt att bestämma över sin egen kropp” och det andra ”fostrets rättigheter” (SOU 1989:51: 41). Fosterdiagnostiken hade blivit allt mer kontroversiell, av två skäl. Det ena var den snabba utvecklingen av ultraljud och andra undersökningsmetoder, det andra att ”synen på fostret förändrats” mot en ”uppfattning att den blivande modern och fostret redan från början är två individer som båda är skyddsvärda” (SOU 1989:51: 73).

År 1987 tillsattes Transplantationsutredningen som fick i uppgift att se över transplantationslagen från 1975, och i detta ingick en översyn av användningen av aborterade foster. I korta drag gick utredningens förslag ut på att fostervävnader skulle få användas i medicinsk transplantationsforskning men att

användningen skulle regleras i lag och bara få ske under vissa givna förutsättningar. Dessa inkluderade att kvinnan samtyckt, att det inte fanns några andra bättre sätt att uppnå samma resultat och att forskningen godkänts av en etisk kommitté samt av Socialstyrelsen (SOU 1991:42: 10–12). Regeringen (Proposition 1994/95:148) och sedermera riksdagen följde Transplantationsutredningens förslag, men med vissa skärpningar (SoU 1994/95:21). När lagen (1995:831) om transplantation kom var det första gången som lagstiftning infördes som särskilt reglerade användningen av aborterade foster i medicinska försök.

När det gällde den övriga hanteringen av foster gick Transplantationsutredningen på samma linje som parallellt arbetats fram i en arbetsgrupp vid Socialstyrelsen och som resulterat i nya allmänna råd. Grundtanken var att foster äldre än tolv veckor skulle ”kremeras och askan jordas eller spridas anonymt” om inte den abortsökande kvinnan uttryckte andra önskemål (SOSFS 1990:8: 4). Detta nya förfarande motiverades av ”den av flertalet delade uppfattningen, att ett foster som uppnått en sådan storlek att det kan identifieras som en mänsklig individ inte bör betraktas som riskavfall” (SOSFS 1990:8: 2). Material från tidiga aborter skulle även fortsättningsvis hanteras som riskavfall med motiveringen att det var svårt att urskilja ”fostret” från annat abortmaterial (SOU 1991:41: 13). Men dessa nya rekommendationer, som Transplantationsutredningen anslöt sig till, var inte okontroversiella. Några remissinstanser som hade inkom-

mit med synpunkter på Socialstyrelsens nya förslag invände och menade, enligt Socialstyrelsens sammanfattning ”att förslaget inte tog tillräcklig hänsyn till den abortsökande kvinnans ofta svåra situation och man jämställde oriktigt kremering med en begravning, som ytterligare skulle kunna öka den skuldbörda många kvinnor upplever i samband med en legal abort” (SOSFS 1990:8: 2). Andra remissinstanser ansåg att kremering kunde uppfattas som en utmaning mot rådande abortlagstiftning.

Våren 1998 avslöjade medierna att Sundsvalls sjukhus rutinmässigt kremerade och begravde askan från tidigt aborterade ”foster”, alltså även sådana från aborter innan slutet av tolfte graviditetsveckan. Enligt klinikchefen gjorde den ökade användningen av det nya abortpillet, då ”fostret” föddes fram helt, och den förbättrade ultraljudstekniken att det var möjligt att urskilja mänskliga drag hos ”foster” även vid mycket tidiga aborter (Lunneborg 1998). Han fick stöd av Socialstyrelsens tidigare generaldirektör, den folkpartistiska riksdagsledamoten Barbro Westerholm, som menade att det var stötande att betrakta tidiga abortfoster som riskavfall. Från kvinnoorganisationer i Norge, där en liknande debatt fördes, kom dock kritik för att denna hantering skuldbelade kvinnor som av olika skäl tvingades genomgå abort.

Under den tredje tidsperioden tog stridigheter kring avfallsregimen ny fart. Lagstiftare och myndigheter tog ett större ansvar för den reproduktiva styrningen genom att för första gången i lag reglera

forskning på aborterade foster. Parallellt utvecklade vissa sjukhus en egen praxis för kremering, en praxis som kom att bli sanktionerad av Socialstyrelsen. Förespråkare för en förändrad fostersyn menade att aborterade foster var att betrakta som skyddsvärda och det fanns en tendens att i vissa sammanhang tillskriva fostret rättigheter. Den abortsökande kvinnans subjektsposition sattes i förhållande till fostrets (som i vissa fall omtalades som subjekt) och deras intressen ansågs stå i motsats till varandras. Mot seklets slut ansågs kvinnor som genomgått abort ha större legitimitet att påverka vad som hände med abortmaterialet.

Epilog: från 1998 till i dag

Den praxis som etablerades genom Socialstyrelsens riktlinjer och allmänna råd 1990, där äldre foster skulle kremeras, medan ”foster” från tidiga aborter skulle fortsätta att behandlas som ”riskavfall” var i bruk i nästan 20 år. I spåren av den ändring i abortlagstiftningen 2008 som möjliggjorde för kvinnor som inte var svenska medborgare att få abort i Sverige, upphävde Socialstyrelsen sina tidigare riktlinjer. Ansvaret för vilken information som skulle ges abortsökande kvinnor ålades samtidigt vårdgivaren (SOSFS 2009:15). För de tidiga medicinska aborter som avslutas i hemmiljö finns inte några övergripande riktlinjer för vad som bör hända med abortmaterialet. För de tidiga aborter som avslutas på sjukhus, tillämpas lokal praxis. Till exempel anvisar Västra Götalandsregionen, att ”foster” som är yngre än nio veckor och ”som inte ham-

Aborterade foster och annat biologiskt material klassificerades vanligen som riskavfall. Interiör från Tornblad institutets källare i Lund där samlingar av foster från människor och djur förvarades under många år. Foto: Malin Thomas Nilsson (2011).

nat i toaletten” ska överlämnas till patolog (*Abort – omhändertagande av foster*, 2019: 1).

I mediala sammanhang har denna hantering stundtals varit föremål för debatt och diskussion. Under 2006 kritiserades Socialstyrelsens rekommendationer för att kvinnor inte alltid informerades om hur deras aborterade foster hanterades. Chefen för hälso- och sjukvårdsavdelningen vid Socialstyrelsen, menade att det framkomna missnöjet låg till grund för en ny översyn av riktlinjerna (Nordenberg 2006). Under 2006 kom också nya riktlinjer från Svenska kyrkans biskopsmöte som gjorde det möjligt att hålla en form av begravningsakt för aborterade foster (*Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar*, 2006: 44).

Sedan lagen (1995:831) om transplantation med mera instiftades har andra regelverk kring bland annat gränserna mellan foster och barn ändrats. År 2008

ändrades gränsen för när ett dödfött barn ska registreras som barn från vecka 28 till efter 22 fullgångna veckor. Under tidigt 2000-tal infördes även Biobankslagen (Lag 2002:297 om biobanker i hälso- och sjukvård med mera) som tog ett samlat grepp om hur mänskliga vävnader, inklusive de från foster får användas för medicinska ändamål. Att kvinnan skulle samtycka till lagring av fostervävnader i biobanker kvarstod. Den 1 januari 2004 instiftades Etikprövningslagen (Lag 2003:460 om etikprövning av forskning som avser människor) som för första gången i lag reglerade etikprövning. Forskning som inkluderar vävnader från foster får idag genomföras endast om kvinnan samtycker, samt efter godkännande av Etikprövningsmyndigheten och Socialstyrelsen. Den senare föreskriver att kvinnan ska ges tillräcklig information för att kunna ta ställning till om hon vill donera fostervävnad och att hänsyn ska visas för de känslor hon kan ha efter aborten (SOSFS 2009:30).

Slutsatser och diskussion

Denna artikel har undersökt hanteringen och värderingen av aborterade foster i Sverige under främst 1900-talet. Med hjälp av begreppen ”reproduktiv styrning” och ”reproduktiv bioekonomi” har vi visat hur allt fler och alltmer diversifierade aktörer har bidragit till att producera subjektpositioner för abortsökande kvinnor. Dessa subjektpositioner har i sin tur varit länkade till föreställningar om vad ett aborterat embryo/foster är, vilket värde det har och hur det bör behandlas. Vi har på

detta sätt identifierat en ”avfallsregim”, det vill säga uppfattningen att aborterade foster är medicinskt avfall som endast är till nytta för forskare. Denna regim har varit relativt stabil under tidsperioden, och dess stabilitet har understötts av lagstiftning. Tidiga lagar om abort, folkbokföring och transplantation främjade snarare än hindrade den medicinska forskningens tillgång till foster. Så var fallet fram till 1995 då användningen för första gången reglerades i lag, genom den nya transplantationslagen. I spåren av denna reglering har sedan successiva skärpningar införts. Men även om avfallsregimen präglats av tröghet, särskilt den första fasen, har påtagliga förändringar också skett. Som svar på kritik och konflikter kom delvis nya aspekter i synen på och praktiker kring aborterade foster att etableras under den andra och tredje fasen.

Under slutet av den andra tidsperioden utmanades uppfattningen om aborterade foster som medicinskt avfall att jämföras med bortopererade lemmar eller tumörer. Som en följd av fostrets större synlighet i offentligheten och genom de politiska debatterna om fosterexperimenten kom frågor kring intressekonflikter mellan kvinnan och fostret allt oftare att ställas i fokus. Denna tendens intensifierades under den tredje fasen, samtidigt som föreställningen om abortmaterial som avfall uppluckrades ytterligare i och med en fostersyn som betonade det aborterade fostrets skyddsvärde. Denna fostersyn manifesterades genom att aborterade foster kunde kremeras istället för att behandlas som riskavfall och genom att fosterforskningen reglerades.

Under 1900-talet förekom således flera delvis överlappande föreställningar om det aborterade fostret: fostret som medicinskt (risk)avfall, fostret som värdefullt kunskapsobjekt och fostret som skyddsvärd/rättighetsinnehavare. Beroende på vilken föreställning som betonades och vilka aktörer som deltog i den reproduktiva styrningen möjliggjordes olika praktiker vid olika tidpunkter. Under hela 1900-talet behandlades aborterade foster både som medicinskt avfall och som högt värderat forskningsmaterial, men regleringen av dessa praktiker varierade i omfattning. Intressant är att den fria aborten, och den därigenom ökade reproduktiva friheten för kvinnor, inte automatiskt åtföljdes av ett minskat skyddsvärde för det aborterade fostret, snarare tvärtom. Först efter den fria abortens införande kom foster att ha visst skydd vid medicinsk forskning och ytterligare några år senare kunde foster kremeras istället för att behandlas som riskavfall.

På liknande sätt skiftade kvinnors subjektpositioner och rättigheter. Å ena sidan, om vi ser till abortfrågan ökade kvinnors rättigheter, framför allt genom införandet av fri abort 1975. Om vi å andra sidan betraktar kvinnors rätt att bestämma över vad som händer med ett aborterat foster kan vi snarast säga att deras rättigheter släpade efter. Krav på samtycke till deltagande i medicinska försök var under avfallsregimens etablering ännu inte vedertagen praxis, och under den efterföljande fasen ansågs kvinnor som gjort abort ha frånsagt sig ansvaret för fostret. Därför krävdes inget samtycke från kvinnans sida

för att få använda dessa foster i medicinsk forskning och undervisning. Först under den tredje fasen blev det obligatoriskt att inhämta kvinnans samtycke innan fosterforskning påbörjades, och en ny subjektsposition, *den samtyckande kvinnan*, producerades. Kvinnors samtycke har kopplats till kvinnors varierande känslor vid olika tidpunkter under det förra seklet. Vi har identifierat en utveckling som gått från tystnad kring den abortsökande kvinnan, till en inställning präglad av att kvinnor inte borde störas med frågor eller information om hanteringen av abortmaterialet. Den senare inställningen förekom också parallellt med en hållning som betonade att kvinnan frånsagt sig bestämmanderätt eftersom hon fattat beslut om abort. I dag ligger bland annat ett hänsynstagande till kvinnors olika känslor inför och varierande skäl till aborter till grund för att de anses ha ett legitimt intresse av att veta och ha inflytande över vad som händer med det aborterade fostret.

Denna något motsägelsefulla utveckling – där både kvinnors rättigheter och fostrets skyddsvärde ökat – kan möjligen förklaras av att fostret ansetts vara skyddsvärt i vissa fall. Den förändrade synen på foster har framför allt handlat om ändrade praktiker efter aborten, och ökat skydd i relation till fosterforskning. Ett annat exempel på att fostret tillskrivits en ny och annan form av samhällelig position är att, såvitt den aborterande kvinnan inte uttrycker en annan önskan, kremeras numera äldre foster. De politiska implikationerna för kvinnor är att de

genom sitt ökande inflytande i relation till hanteringen av aborterade foster i högre grad anses vara kapabla att fatta beslut om sin abort och kring konsekvenserna av densamma.

Sammantaget visar vår studie att den svenska aborthistorien är betydligt mer mångfacetterad och spänningsfylld än vad tidigare forskning har kunnat visa. Under lång tid hörde ofullgångna och avbrutna graviditeter till kvinnors privata erfarenhetssfär. I takt med att den reproduktiva styrningen kom att ta sig formen av statliga interventioner fick aborterade foster större synlighet i det offentliga rummet. Genom dagens möjlighet till medicinsk abort i hemmet förläggs återigen ansvaret för att hantera en avbruten graviditet på individen – utvecklingen har inte varit linjär. Betraktat i ett historiskt perspektiv har kvinnors och aborterade fosters rättigheter i Sverige vuxit fram och länkats samman på ett komplext och motsägelsefullt sätt.

FÖRFATTARNAS TACK

Tack till två anonyma granskare samt forskargruppen *Medicine at the borders of life* vid Uppsala universitet för värdefulla synpunkter på tidigare versioner av artikeln. Forskningen har finansierats av Vetenskapsrådet (Dnr 2014-1749).

Referenser

Abort - omhändertagande av foster (2019) Rutin vid Gynekologisk enhet vid Västra Götalandsregionen. <https://alfresco.vgregion.se/alfresco/service/vgr/storage/node/content/29210/Abort%20%E2%80%93%20omh%C3%A4ndertagande%20av%20foster.pdf?a=false&guest=true> [2019-06-07].

Aborterade foster begravs i hemlighet (2006) SVT Nyheter 21 augusti 2006. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/aborterade-foster-begravs-i-hemlighet> [2019-05-04].

Begravningen – ett brev från Svenska kyrkans biskopar (2006) <https://www.svenskakyrkan.se/biskopsmotet> [2019-06-13].

Berg, Annika (2003) Samhällets anatomi: om svenska anatomiprofessorers utåtriktade verksamhet 1900–1945. D-uppsats. Uppsala: Uppsala universitet, Institutionen för idé- och lärdomshistoria.

Duden, Barbara (1993) *Disembodying women: perspectives on pregnancy and the unborn*. Cambridge och London: Harvard University Press.

Hopwood, Nick (2014) *Haeckel's embryos: images, evolution, and fraud*. Chicago: University of Chicago Press.

Ingelman-Sundberg, Axel (1969) Brev till Socialstyrelsen, 19 augusti 1969. Inkomna handlingar, SN 2 Sjukvårdsbyrå, 1969 (471-550) vol. 5E 1:35, Socialstyrelsens arkiv, Riksarkivet: Arninge.

Jülich, Solveig (2018a) Picturing abortion opposition: Lennart Nilsson's early photographs of embryos and fetuses. *Social History of Medicine*, 31(2): 278–307.

Jülich, Solveig (2018b) Fosterexperimentens produktiva hemlighet: medicinsk forskning och vita lögner i 1960- och 1970-talets Sverige. *Lychnos: Årsbok för idé- och lärdomshistoria*.

Jülich, Solveig (2019) Drama of the fetoplacental unit: reimagining the public fetus of Lennart Nilsson. Presentation vid konferensen *The coming of age of the public fetus: exploring pregnant and fetal bodies in visual culture*, Uppsala.

Jülich, Solveig (under utgivning) Historier kring Tornblad institutet. Thomas Nilsson, Malin och Jülich, Solveig (red) *Embryologiska rum: Tornblad institutets samlingar av foster från människor och djur*. Göteborg: Makadam.

Karolinska institutets medicinska fakultet (1974) Skrivelse angående "Riksdagsmotion 1974:1364 angående nyttjande av levande abortfoster inom forskningen", 27 augusti 1974. Riksdagsförvaltningens arkiv.

Konstitutionsutskottets betänkande, 1986/87:20 *Om omhändertagande av dödfött foster*.

Kroløkke, Charlotte (2018) *Global fluids: the cultural politics of reproductive waste and value*. New York: Berghahn Books.

Lag 1995:831 om transplantation m.m.

Lag 2002:297 om biobanker i hälso- och sjukvård m.m.

Lag 2003:460 om etikprövning av forskning som avser människor.

Lennerhed, Lena (2017) *Kvinnotrubbel: abort i Sverige 1938–1974*. Möklinta: Gidlunds förlag.

Lunneborg, Rolf (1998) Sjukhus inför nya rutiner – aborterade foster begravs i minneslund. *Aftonbladet* 11 april 1998.

Morgan, Lynn M (2009) *Icons of life: a cultural history of human embryos*. Berkeley: University of California Press.

Morgan, Lynn M (2017) Reproductive governance meets European abortion politics: the challenge of getting the gaze right. De Zordo, Silvia, Mishtal, Joanna och Anton, Lorena (red) *A fragmented landscape: abortion governance and protest logics in Europe*. New York: Berghahn.

Morgan, Lynn M och Michaels, Meredith W (red) (1999) *Fetal subjects, feminist positions*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Motion 1975:1261 *Om en utredning rörande livsbegreppet vid abort*.

Motion 1975:1898 *Med anledning av proposition 1975:50 med förslag till transplantationslag m.m.*

Motion 1985/86:K614 *Omhändertagande av dödfött foster*.

Nordenberg, Helena (2006) Aborterade foster placeras i minneslundar i hemlighet. *Dagens Nyheter* 23 augusti 2006.

Perselli, Jan (1998) *Fostersyn i svensk rätt*. Diss. Linköping: Linköpings universitet.

Regeringens proposition 1994/95:148 *Transplantationer och obduktioner m.m.* Stockholm: Socialdepartementet.

Schoen, Johanna (2015) *Abortion after Roe*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

SFS 1982:519 Förordning om ändring i begravningskungörelsen 1963:540.

Sjöstrand, Ylva (2014) *Stadens sopor: tillvaratagande, förbränning och tippning i Stockholm 1900-1975*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.

SOSFS 1990:8 *Socialstyrelsens allmänna råd rörande omhändertagande av foster efter abort*.

SOSFS 2009:15 *Socialstyrelsens föreskrifter om abort*.

SOSFS 2009:30 *Socialstyrelsens föreskrifter om donation och tillvaratagande av vävnader och celler*.

Socialutskottets betänkande 1975:8 *Med anledning av proposition 1975:50 i vad avser förslag till transplantationslag och till obduktionslag jämte motioner*.

Socialutskottets betänkande 1994/95:21 *Transplantationer och obduktioner m.m.*

Socialutskottets yttrande 1986/87:4y *Om omhändertagande av dödfött foster*.

SOU 1983:31 *Familjeplanering och abort: erfarenheter av en ny lagstiftning*. Betänkande av 1980 års abortkommitté. Stockholm.

SOU 1984:88 *Genetisk integritet*. Betänkande av Gen-etikkommittén. Stockholm.

SOU 1989:51 *Den gravida kvinnan och fostret – två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter*. Slutbetänkande av utredningen om det ofödda barnet. Stockholm.

SOU 1991:42 *Aborterade foster m.m.* Betänkande av transplantationsutredningen. Stockholm.

Tinnerholm Ljungberg, Helena (2019) Regulating research: the origins and institutionalisation of research ethics committees in Sweden. Presentation vid konferensen *Research ethics committees: origins, development, and beyond*, Uppsala.

Tinnerholm Ljungberg, Helena (manus) The ethical regulation of fetal research. Jülich, Solveig (red) *Medicine at the borders of life: fetal research and the emergence of ethical controversy in Sweden*.

Utbildningsutskottets betänkande 1974:35 *Med anledning av motioner angående medicinsk forskning på abortfoster*.

Von Hofsten, Claes (1974) När blir fostret människa? *Svenska Dagbladet* 6 juni 1974.

Wadensjö, Bengt (1980) Brev till Gustav Giertz, 25 februari 1980, Svenska Läkaresällskapets arkiv Ö4:13. TAM arkiv, Stockholm.

Waldby, Catherine (2019) *The oocyte economy: the changing meaning of human eggs*. Durham: Duke University Press.

Waldby, Catherine och Mitchell, Robert (2006) *Tissue economies: blood, organs, and cell lines in late capitalism*. Durham: Duke University Press.

Wikander, Ulla (2019) Kvinnor och arbete. KvinnSam, Göteborgs universitet, <http://www2.uu.se/kvinn/portaler/arbete/historik/> [2019-06-15].

Nyckelord

Reproduktiv styrning, reproduktiv bioekonomi, subjektspositioner, aborterade foster, medicinskt avfall, 1900-talet, Sverige

Solveig Jülich

Institutionen för idé- och lärdoms historia
Uppsala universitet
Box 629
751 26 Uppsala
E-post: solveig.julich@idehist.uu.se

Helena Tinnerholm Ljungberg

Institutionen för idé- och lärdoms historia
Uppsala universitet
Box 629
751 26 Uppsala
E-post: helena.tinnerholm.ljungberg@idehist.uu.se